

Sławomira Pusz

Wycieczki dydaktyczno-wychowawcze w edukacji wczesnoszkolnej

Wstęp

Wycieczka jest jedną z form pracy pozaszkolnej. Najistotniejszy spośród wielu celów, jakie przypisywane są wycieczkom dydaktycznym dotyczy bezpośredniego poznania przez uczniów środowiska przyrodniczego, technicznego, społecznego i kulturowego, zjawisk i procesów występujących w rzeczywistym świecie i możliwych do zaobserwowania w naturalnych warunkach¹. Wycieczka jest integralnie związana z pracą lekcyjną i szczególnie w klasach edukacji wczesnoszkolnej powinna być często stosowana jako jej uzupełnienie. Odbywa się w czasie przewidzianym na zajęcia edukacyjne i daje nauczycielowi wiele możliwości integrowania różnych zagadnień, jak i kompetencji uczniów. W literaturze funkcjonuje pojęcie „wycieczki szkolne”, definiowane przez Kazimierza Denka jako „każde wyjście poza budynek szkoły, niezależnie od charakteru i czasu jego trwania, w określonym, z góry zaplanowanym celu”². Ignacy Janowski poszerza tę definicję, określając wycieczki jako „celowe, planowe i nadzorowane wyjście lub wyjazd uczniów poza budynek szkolny, dla realizacji ustalonych i określonych w karcie wycieczki celów dydaktyczno-wychowawczych, z uwzględnieniem elementów krajoznawstwa i czynności rekreacyjnych, poprzez zaangażowanie jej uczestników w ujęciu przedmiotowym lub kompleksowym”³. Ze względu na specyfikę wycieczek w edukacji wczesnoszkolnej i na potrzeby tej publikacji definicja wycieczek dydaktyczno-wychowawczych sformułowana przez K. Denka została doprecyzowana jako wyjście poza obręb szkolny w czasie przewidzianym na zajęcia szkolne w celu realizacji zadań dydaktycznych

¹ Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000, s. 175.

² K. Denek, *Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna*, Poznań 2011, s. 200.

³ I. Janowski, *Wycieczki szkolne*, Kielce 2002, s. 14.

i wychowawczych. Nie będą w tym artykule poruszane kwestie wycieczek całodziennych, wymagających szerszych przygotowań, innej dokumentacji i zachowania ustalonych przez szkołę procedur, a skoncentrowano się wyłącznie na krótkich wyjściach realizowanych w godzinach lekcyjnych, w celu poznania najbliższej uczniom rzeczywistości przyrodniczej, kulturowej czy społecznej.

Dzięki wycieczkom uczniowie mogą gromadzić spostrzeżenia, przeprowadzając obserwacje, a następnie analizować, uogólniać, klasyfikować, wnioskować, czyli doskonalić procesy myślowe niezbędne w nauce i rozwoju. Jest to także okazja do rozwijania i wzbogacania słownictwa uczniów. O wiele łatwiej w trakcie wycieczki kształtować pojęcia, np. „ozimina”, gdy w trakcie wyjścia wczesną wiosną w celu obserwacji przyrodniczej uczniowie skojarzą widok zielonego pola ze zbożem, które zimowało w glebie. Wyjście do teatru to nie tylko obejrzenie spektaklu, ale także wzbogacanie słownika o nowe pojęcia, np. rozumienie, czym jest „scenografia”, gdy się patrzy na teatralną scenę, by potem graficznie przedstawić, co na owej scenie się znajdowało i stanowiło tło przedstawienia.

Znaczenie wycieczek

Wycieczki dydaktyczne pełnią wielorakie zadania w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Pozwalają uczniom lepiej poznać i zrozumieć otaczającą ich rzeczywistość, wpływają na wzbogacenie ich wiedzy o świecie, pozwalają także na uporządkowanie i zhierarchizowanie wiedzy już posiadanej. Percepcja, dzięki większemu niż w trakcie zajęć w klasie zaangażowaniu emocjonalnemu, pozwala na pełniejsze i dokładniejsze zapamiętywanie; spostrzeżenia poczynione w trakcie takiego uczenia się są trwalsze. Dzięki wycieczkom uczniowie nabywają umiejętności (np. mierzenie obwodu – szerokość pni drzew) oraz pogłębiają te, które zdobyli wcześniej (np. liczenie słoików na ściętym pniu i określanie wieku drzewa). Dostrzeganie i porównywanie wielkości obiektów, szacowanie „na oko” odległości lub proporcji poszczególnych elementów, dostrzeganie zmian wielkości wraz z przybliżaniem się do konkretnych elementów pozwala dzieciom na kształtowanie spostrzeżeń oraz formułowanie paranaukowych teorii. Wycieczki przyrodnicze w te same miejsca, organizowane w różnych porach roku, i obserwowanie tych samych elementów przyrody umożliwiają uczniom dostrzeganie zachodzących zmian. W trakcie wycieczek ich uczestnicy, interesujący się zagadnieniami będącymi tematyką wycieczki, mogą się dzielić z rówieśnikami swoją wiedzą i wspierać nauczyciela w budowaniu wiedzy

uczniowskiej. Wyjście z budynku szkoły pozwoli także nauczycielowi lepiej poznać swoich wychowanków, ich predyspozycje, zainteresowania i zdolności w okolicznościach innych niż klasa szkolna i bardziej zbliżonych do życia codziennego.

W trakcie kontaktu z rzeczywistością przyrodniczą czy kulturową rozwija się wrażliwość uczniów na piękno przyrody czy wytwory ludzi, gdy np. porównują ogród francuski i angielski (uczniowie nie muszą znać określeń, ale nauczyciel może się nimi posługiwać, zwracając uwagę na różnice w wyglądzie, prosząc uczniów o wyrażenie swojego zdania dotyczącego estetyki obiektów). Wycieczka może wpłynąć na pogłębienie więzi grupowych. Wspólne zadania, nietypowe sytuacje, odmienne niż w klasie szkolnej, tworzą okazje do nawiązywania interakcji, pozwalają na lepsze poznanie się i dostrzeżenie oraz docenienie u kolegów umiejętności i predyspozycji innych niż te, znane ze szkoły. Współprzeżywanie pozytywnych emocji: radości, zachwytu, podziwu może korzystnie wpływać na kształtowanie postaw koleżeńskiej i budowanie właściwych relacji w grupie. Wycieczka może kształtować zaradność, wytrwałość, uczyć zachowania w różnych nietypowych sytuacjach, uczyć solidarności i odpowiedzialności za powierzone grupie zadania. Może stać się lekcją patriotyzmu i rozwijać u uczniów miłość do tzw. małej ojczyzny. Może stać się lekcją ekologii i uczyć poszanowania środowiska oraz rozsądnego gospodarowania jego zasobami.

Obecnie w pedagogice wczesnoszkolnej ogromną wagę przykładają się do szeroko rozumianej indywidualizacji⁴. Dlatego także wycieczka, jako jedna z form pracy w procesie kształcenia, powinna być rozpatrywana pod kątem indywidualizacji. Indywidualizowane mogą być cele i zadania, które nauczyciel przydziela uczniom w trakcie przygotowania do wycieczki, co oczywiście będzie skutkowało różnymi działaniami podejmowanymi przez uczniów w jej trakcie, np. uczniowie klasy III podczas wycieczki na łąkę czy do pobliskiego środowiska wodnego mogą obserwować wybrane owady czy rośliny. Zgodnie z teorią konstruktywistyczną jednostka, aby się uczyć, musi być aktywna, dążyć do wyjaśnienia problemu czy zaspokojenia ciekawości. Uczeń musi widzieć sens uczenia się i dostrzegać przydatność nowej wiedzy czy umiejętności. Pozytywne

⁴ Por.: np. I. Adamek, *Pedagogika wczesnoszkolna – kluczowe problemy*, Kraków 2016, s. 58–63; J. Bałachowicz, *Indywidualizacja jako postulat i konieczność współczesnej edukacji początkowej*, [w:] *Dziecko – uczeń a wczesna edukacja*, I. Adamek, Z. Zbróg (red.), Kraków 2011.

emocje i doznania sprzyjają zapamiętywaniu (działa układ nagrody). Zróżnicowane będą spostrzeżenia poczynione przez uczniów w trakcie wycieczki. Każdy zwróci uwagę na inne szczegóły i na przykład to, co przykuje uwagę dziewczynek, niekoniecznie musi być warte zapamiętania w opinii chłopców. Uczniowie nadają własny sens pozyskanym podczas wycieczki informacjom, stąd wiedza każdego z nich ma osobisty charakter, uwarunkowany wcześniejszymi doświadczeniami. Także ze względu na różne możliwości psychofizyczne (spostreżenie, szybkość uczenia się, trwałość pamięci, zakres modalności) oraz różnorodność zainteresowań każdy z uczniów po wycieczce będzie dysponował innym zakresem spostrzeżeń i wiedzy. Ogromne znaczenie będzie miał poziom reaktywności; uczniom reaktywnym trudniej będzie się skupić na obserwacji przy dużej liczbie bodźców ubocznych, zakłócających, których w naturalnym środowisku nie da się uniknąć. Przeżycia dzieci reaktywnych są znacznie silniejsze, często nieadekwatne do sytuacji i w znacznym stopniu zakłócają szybkość i poziom wykonania zadania. Wymagają one też częstych zmian rodzaju działań, ale za to ich wrażliwość często pozwala na głębsze przeżywanie i dłuższe pamiętanie pozytywnych doznań.

Istotnym argumentem za częstym wychodzeniem poza mury szkoły, oprócz wymienionych powyżej, jest bezkosztowość lub niskie koszty związane z opłaceniem wstępu do obiektów, które w przypadku wycieczek szkolnych są znacznie niższe niż przy zakupie indywidualnego biletu.

Klasyfikacja wycieczek

Teoretycy, analizujący zagadnienie wycieczek, stworzyli przykładowe ich typologie, uwzględniające różnorodne czynniki i przesłanki:

- czas trwania, np. krótsze – bliższe, dłuższe,
- rodzaj poruszania się, np. piesze, rowerowe,
- realizowane cele,
- zakres tematyczny – jednotematyczne, tzw. przedmiotowe (np. historyczne, przyrodnicze) i interdyscyplinarne, wielotematyczne,
- ze względu na zasięg (odległość), np. bliższe (najbliższa okolica), dalsze lub inny zakres – krajowe, zagraniczne⁵.

⁵ Por.: A. Budniak, *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym*, Kraków 2014; I. Janowski, *op. cit.* (*Wycieczki szkolne*); I. Jarzyńska, *Organizowanie i wykorzystanie wycieczek przyrodniczych w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce: kwartalnik dla nauczycieli” 2007, nr 1; M. Jakowicka, *Wzbogacanie doświadczeń uczniów klas początkowych w kontaktach ze*

I. Janowski proponuje podział wycieczek na:

- dydaktyczne,
- krajoznawcze,
- turystyczne,
- integracyjne,
- wypoczynkowe⁶.

W przypadku wycieczek szkolnych w edukacji wczesnoszkolnej są one realizowane w najbliższej okolicy. Organizowane w czasie zajęć szkolnych wycieczki zawsze mają charakter dydaktyczny, ale ze względu na specyfikę kształcenia zintegrowanego łączą różne zakresy tematyczne, najczęściej z jednym dominującym, tym samym można je określić jako interdyscyplinarne. Oczywiście nie może w nich zabraknąć oddziaływań wychowawczych i elementu wypoczynku oraz, co bardzo istotne, szczególnie na początku edukacji szkolnej, integracji grupy klasowej.

Analizując wycieczki ze względu na ich cele, na szersze omówienie zasługują 3 spośród 5 wyodrębnionych przez Alinę Budniak typów (rozpoznawcze, poznawcze, pogłębiające, porównawcze i podsumowujące)⁷. Zostaną przeanalizowane następujące wycieczki: poznawcze, porównawcze i podsumowujące.

Wycieczki poznawcze mają na celu uzupełnienie i pogłębienie wiedzy o określonym wycinku rzeczywistości, z wyraźnym określeniem obserwowanych przedmiotów czy zjawisk oraz poszerzeniem słownictwa w zakresie tematyki specyficznej dla rodzaju wyjścia (lekcje muzealne, wycieczka do parku czy ogródków działkowych). Materiał spostrzeżeniowy zgromadzony podczas oglądu rzeczywistości przyrodniczej, społecznej czy poznawania kultury stanowi podstawę do dalszego cyklu zajęć. Jest w ich trakcie porządkowany i opracowywany oraz stanowi bazę do wielostronnych działań uczniów.

Wycieczki porównawcze organizowane są pod koniec realizacji określonej tematyki, w trakcie porządkowania i hierarchizowania wiedzy. W ich trakcie uczeń może łączyć wiedzę teoretyczną z obserwacją zjawisk czy obiektów rzeczywistych lub porównać dwa wcześniej omawiane środowiska (np. pole i las) czy obiekty (np. różne domy mieszkalne czy obiekty kulturalne jak kino i teatr). Uczestnicy w trakcie wyjścia mają możliwość weryfikacji i uzupełniania dotychczasowej wiedzy, dzielenia się wnioskami, a nauczyciel powinien ukierunkowywać spostrzeżenia uczniów i wspierać ich w poszukiwaniu cech wspólnych i różniących poszczególne obserwowane elementy rzeczywistości.

środowiskiem, Warszawa 1982.

⁶ I. Janowski, *op. cit.* (*Wycieczki szkolne*), s. 35.

⁷ A. Budniak, *op. cit.* (*Edukacja społeczno-przyrodnicza...*), s. 90–91.

Wycieczki podsumowujące organizuje się pod koniec cyklu zajęć; podsumowują wiadomości i umożliwiają ich sprawdzenie oraz skonfrontowanie wiedzy teoretycznej z rzeczywistością. W trakcie wycieczki nauczyciel ma możliwość sprawdzenia rozumienia przez uczniów nowych pojęć, dokonywania uogólnień, syntez, umiejętności wnioskowania czy analizowania. Uczniowie weryfikują swoje poglądy o poznanym zjawisku czy obiekcie, rozmawiając, mogą uzupełniać i wzbogacać własną wiedzę.

Organizowanie wycieczek dydaktyczno-wychowawczych

Wycieczka to nie tylko ten czas, w którym uczniowie znajdują się poza murami szkoły, ale na właściwie zorganizowaną wycieczkę składają się 3 zasadnicze elementy:

1. przygotowanie do wycieczki,
2. przeprowadzenie wycieczki,
3. podsumowanie wycieczki oraz wykorzystanie wiedzy i umiejętności zdobytych w jej trakcie.

Przygotowanie do wycieczki dotyczy zarówno nauczyciela, jak i uczniów. Przygotowanie nauczycielskie obejmować powinno stronę merytoryczną i łączyć się z przypomnieniem sobie, np. w przypadku wycieczek przyrodniczych, nazw roślin występujących najczęściej w najbliższej okolicy czy ptaków, które można zobaczyć w danej porze roku. Strona organizacyjna przygotowań łączyć się będzie z oszacowaniem czasu potrzebnego na realizację zaplanowanych celów wycieczki, przewidzeniem ewentualnych zagrożeń, na które dzieci mogą natrafić, zapewnieniem sobie ewentualnej pomocy innych osób. To bardzo istotny czas, z reguły przypadający na dzień poprzedzający wyjście w teren; w trakcie jego trwania następuje wywołanie zainteresowania uczniów, rozbudzenie ich motywacji do poznania planowanego przez nauczyciela elementu rzeczywistości. Nauczyciel powinien z uczniami omówić zasady bezpieczeństwa i zachowania się w miejscu, do którego planowane jest wyjście. Bardzo ważne jest określenie celów wycieczki, jej czasu, ustalenie wyposażenia i ubioru uczniów. Istotne będzie przygotowanie z uczniami wykazu przyborów oraz narzędzi, które będą potrzebne do realizacji zadań i ewentualnie podział na grupy odpowiedzialne za poszczególne zakresy działań. Należy również poinformować rodziców o miejscu i czasie przebywania poza szkołą. Informacje o miejscu wyjścia, czasie trwania i liczbie osób biorących udział w wycieczce należy przedłożyć dyrekcji szkoły. W przypadku wycieczek o charakterze spo-

łecznym, w trakcie których uczniowie poznają pracę w określonym zawodzie (np. praca leśnika) czy funkcjonowanie jakiejś instytucji lub zakładu (np. straży pożarnej) konieczne jest osobiste poznanie osoby, która będzie miała kontakt z dziećmi i będzie udzielała informacji, aby jej wypowiedzi były dostosowane do możliwości percepcyjnych uczniów.

Przeprowadzenie wycieczki, a właściwie jej sprawny przebieg w znacznym stopniu uwarunkowany jest etapem poprzednim. Jeżeli uczniowie są właściwie przygotowani, znają cele i zadania wyjścia, mają odpowiednie przybory i materiały, wycieczka powinna przynieść niewątpliwie duże korzyści związane z pogłębieniem wiedzy i bogaceniem słownictwa, jak i kształtowaniem postaw (np. patriotycznej czy obywatelskiej). Nauczyciel powinien ukierunkować spostrzeżenia uczniów, uwrażliwić wszystkie dziecięce zmysły (szczególnie w trakcie wycieczek przyrodniczych), umożliwić różnorodne formy aktywności. Zbyt dużo wrażeń zmysłowych, bez ich porządkowania, nazywania, klasyfikowania, powoduje w umyśle dziecka chaos. Dopiero rozpatrywanie danego zagadnienia z różnych punktów widzenia, poszukiwanie przyczyn i skutków oraz tworzenie uogólnień ułatwia zrozumienie rzeczywistości (społecznej, przyrodniczej) i pozwoli uczniom dostrzec „w durnym świecie tym jakiś ład”⁸.

Wycieczka do muzeum, kojarząca się głównie z nużącym oglądaniem obrazów lub innych eksponatów, powinna zostać zawężona do analizy kilku dzieł, ale za to przeprowadzonej dokładnie i szczegółowej, ze zwróceniem uwagi na detale, i łączyć się z działaniem uczniów, np. uwzględnieniem prób tworzenia przez uczniów kopii dzieła czy szkicowania planu galerii.

Podsumowanie, odbywające się najczęściej następnego dnia, ma za zadanie uporządkować spostrzeżenia i doświadczenia zdobyte podczas wycieczki. W zależności od rodzaju wycieczki (poznawcza, porównawcza), jej zakresu i czasu trwania, opracowanie materiału zdobytego w trakcie pobytu poza szkołą przebiega inaczej, zdecydowanie inne są także działania uczniów. Konieczne należy utrwalić wrażenia przeżyte w jej trakcie; mogą one przybierać różne formy (rysunku, opisu, notatki, swobodnego tekstu itp.). Forma, w jakiej uczniowie będą opracowywać i prezentować swoje spostrzeżenia, doświadczenia i wrażenia powycieczkowe powinna być uczniom uświadomiona jeszcze w trakcie przygotowań do wycieczki, aby mogli zaopatrzyć się w odpowiednie przybory i materiały. Opcjonalnie uczniowie sami mogą wybrać najbardziej odpowiadającą im formę podzielenia się z kolegami swoimi doznaniem i wiedzą zdobytą podczas wycieczki.

⁸ Cytat z piosenki: *Nie ma jak u mamy* W. Młynarskiego.

Wiedza zdobyta podczas wycieczki jest o wiele trwalsza, ponieważ jest zabarwiona emocjonalnie, jest operatywna, bo jej tworzeniu towarzyszy wielostronne zaangażowanie. Znacznie łatwiej w naturalnym otoczeniu wzbudzić motywację i zaangażowanie uczniów, gdyż jest to sytuacja realna, dziejąca się w rzeczywistym środowisku, a nie tylko specyficznie szkolne uczenie się.

Badania dotyczące wycieczek dydaktycznych

Szeroko zakrojone badania efektywności wycieczek szkolnych prowadzone były pod kierunkiem Henryka Gąsiora w roku szkolnym 1996/1997⁹. Badaniem objęto 750 uczniów i 50 nauczycieli klas I–III z terenu województwa katowickiego i bielskiego. Badania obejmowały znajomość pojęć z obszaru przyrodniczo-społecznego, zróżnicowaną w zależności od poziomu klas. Klasy podzielone były na eksperymentalne, w których realizowano program środowiska społeczno-przyrodniczego za pomocą wycieczek, oraz klasy kontrolne, w których uczniowie te same treści realizowali w ramach nauki lekcyjnej. W ramach badania pojęciowej wiedzy uczniów przeprowadzony był test słownikowy oceniany w pięciostopniowej skali. W klasach eksperymentalnych ocenę bardzo dobrą uzyskało ponad 51% badanych, podczas gdy w klasach kontrolnych zaledwie 25%. Dla porównania ocenę dostateczną w klasach doświadczalnych otrzymało 38 (9,9%) badanych, podczas gdy w kontrolnych 108 (ponad 29%). Stwierdzono zatem, że efektywność pozyskiwania wiedzy w stopniu bardzo dobrym i dobrym jest o 30% wyższa w grupach eksperymentalnych, biorących udział w wycieczkach szkolnych niż wśród grup, które uczestniczyły w tradycyjnych lekcjach.

Jak istotne są dla uczniów edukacji wczesnoszkolnej wycieczki dydaktyczne organizowane w celu konkretyzowania wiedzy o środowisku społeczno-przyrodniczym świadczą odpowiedzi uczniów klas II i III. Na pytanie dotyczące pozytywnych odczuć z uczestnictwa w szkolnych wycieczkach przyrodniczych, aż 85% badanych odpowiedziało, że bardzo lubi wycieczki. Badania ankietowe prowadzone przez Ingrid Paśko w grupie 216 uczniów wybranych szkół podstawowych w Krakowie, Siewierzu, Mierzęcicach i Przeczycach dotyczyły edukacji przyrodniczej, w tym jedno pytanie obejmowało zagadnienie szkolnych wycieczek¹⁰. Efektywność wiedzy zdobywanej w trakcie wycieczek potwierdzają badania

⁹ H. Gąsior, *Funkcje wycieczek szkolnych w edukacji wczesnoszkolnej dzieci*, „Nauczyciel i Szkoła” 1998, nr 1 (4), s. 50–56.

¹⁰ I. Paśko, *Edukacja przyrodnicza – oczekiwania uczniów klas II-III szkoły podstawowej*, [w:] *Dziecko – uczeń w systemie edukacyjnym teraźniejszość i przyszłość*, I. Adamek,

prowadzone przez Annę Wierzbicką i Patryka Ortella wśród 50 uczniów klasy IV¹¹. Badania ankietowe prowadzono w Ośrodku Kultury Leśnej (OKL) w Goluchowie. Badania wykazały, że przed zajęciami uczestnicy udzielili poprawnych odpowiedzi na ponad 25% pytań. Po zajęciach na te same pytania prawidłowo odpowiedziało niemal 85% ankietowanych. Pytania obejmowały zagadnienia, które powinny być znane uczniom ze szkoły oraz część wykraczających poza podstawę programową z wiedzy przyrodniczej, która dotyczyła lasu i zwierząt chronionych. Dotyczyły także częstotliwości kontaktu ze środowiskiem leśnym i znajomości działań służb leśnych; owa wiedza w początkowym badaniu była bardzo niska (ok. 30% poprawnych wypowiedzi) a spotkanie w Ośrodku Kultury Leśnej podwyższyło ją do poziomu 94%.

Podobne badania wśród uczniów klas III prowadzone były w ramach seminarium licencjackiego przez moją studentkę Karolinę Hałaj. Badania objęły 42 uczniów dwóch szkół wiejskich i polegały na przeprowadzeniu testu przed i po wycieczce. Test zawierał 15 pytań z 3 możliwymi odpowiedziami, spośród których uczeń wybierał poprawną. Tematyka obejmowała trzy zakresy dotyczące tematyki leśnej: znajomość roślin (6 pytań), 4 pytania sprawdzały wiedzę o świecie zwierząt leśnych oraz 5 pytań dotyczyło leśnego ekosystemu. Oprócz obserwacji dokonywanych w trakcie przejścia po lesie, zorganizowane było także spotkanie z leśniczym, który opowiadał o życiu roślin i zwierząt. Wyniki testu to 36% poprawnych odpowiedzi przed oraz ponad 90% po wycieczce i spotkaniu z leśniczym. Przykładowe pytanie, na które liczba poprawnych odpowiedzi wzrosła w sposób najbardziej znaczący dotyczyło pytania o jelonka rogowca. Uczniowie mieli do wyboru a. samiec sarny, b. chrząszcz, c. ptak. W teście początkowym zanotowano 4 poprawne wskazania, po wycieczce odpowiedź znało 100% badanych uczniów. W zagadnieniach związanych z tematyką roślin leśnych najczęściej błędów w teście początkowym związanych było z nazwą drzewa najczęściej występującego w regionie (tylko 5 poprawnych odpowiedzi w teście początkowym i ponad 80% trafnych w końcowym). Pytania testu obejmowały także zakres wiadomości, który był związany z tematyką, ale zawierał typowo szkolną wiedzę i był niemożliwy do zaobserwowania w trakcie wycieczki. Przykładowo, uczniowie mieli zakreślić spośród 3 propozycji do wyboru poprawny łańcuch pokarmowy i właśnie to zadanie sprawiło im najwięcej trudności.

B. Muchacka (red.), Kraków 2010.

¹¹ A. Wierzbicka, P. Ortell, *Badanie efektywności nauczania przedmiotu Przyroda na wybranych zajęciach edukacyjnych w Ośrodku Kultury Leśnej w Goluchowie*, „Studia i materiały CEPL w Rogowie” 2016, zeszyt 47/2; dostępny w Internecie: http://cepl.sggw.pl/sim/pdf/sim47_pdf/wierzbicka_ortell.pdf

W początkowym okresie pandemii SARS-CoV-2, gdy nauka przeniosła się z ławek szkolnych do zamkniętych w mieszkaniach rodzin, zaczęło funkcjonować pojęcie wycieczek zdalnych lub wycieczek wirtualnych. Dzięki takim wycieczkom można oglądać zbiory muzealne, interesujące obiekty architektury czy ciekawe szlaki turystyczne. W tym czasie zdecydowanie trudniej było w sposób pogłębiony zaznajamiać uczniów z najbliższym otoczeniem społecznym lub historią najbliższej okolicy. Studentka Kinga Lis, pisząca pod moim kierunkiem pracę dyplomową, postawiła sobie za cel badań diagnozę poziomu wiedzy społeczno-historycznej dotyczącej Rzeszowa uczniów klas III jednej z rzeszowskich szkół podstawowych. Badaniem objęto zarówno wiedzę o charakterystycznych miejscach czy ciekawostkach dotyczących Rzeszowa, jak i legend czy historii związanych z powstaniem miasta. Studentka, nie mogąc zrealizować zaplanowanej wycieczki ze względu na COVID-19, nagrała film o Rzeszowie i opatrzyła go komentarzem mającym uczniom przybliżyć zagadnienia, które poznałyby w trakcie wycieczki. Ze względu na małą liczebność badanej grupy (23 uczniów) wyniki nie są w pełni miarodajne. Wynik z testu przeprowadzonego przed wycieczką wynosił 57,2% właściwych wskazań, natomiast w teście przeprowadzonym po wycieczce uczniowie osiągnęli 84,6% poprawnych odpowiedzi. Badani mieli stosunkowo dużą wiedzę o swoim mieście, znali ciekawostki dotyczące Rzeszowa i interesujące miejsca w stolicy Podkarpacia (ponad 57% uczniów udzieliło dobrej odpowiedzi). Szczególnie trudne dla uczniów okazały się pytania, które miały niską reprezentację w obrazie, np. dotyczące Podziemnej Trasy Turystycznej, która w tym okresie była zamknięta; wykazali się także niską znajomością legend związanych z historią powstania miasta. Trudno jest porównywać realną wycieczkę z oglądanym filmem o tej tematyce, jednakże i w tym przypadku przyrost wiedzy był stosunkowo duży.

Wirtualne wycieczki to tylko namiastka tych realizowanych realnie. Oczywiście dzięki internetowi można zobaczyć miejsca, do których – z różnych przyczyn – nie ma możliwości dotrzeć osobiście i bezpośrednio zapoznać się z prezentowanymi obiektami. Jednak nic nie zastąpi bezpośredniego kontaktu ze środowiskiem kulturowym, przyrodniczym czy społecznym. Szczególnie w przypadku uczniów edukacji wczesnoszkolnej istotne będzie także wsparcie ze strony nauczyciela ukierunkowujące obserwacje, ułatwiające porównywanie, uogólnianie i wyciąganie wniosków (np. dotyczących wilgotności gleby w lesie i na łące). Niebagatelna będzie także rola nauczyciela w rozwijaniu wrażliwości estetycznej, dostrzegania piękna w świecie przyrody czy wytworach kultury oraz rozwijania potrzeby estetycznych doznań.

Podsumowanie

Walory wycieczek dostrzegał już J.J. Rousseau, który w dobie oświecenia podkreślał ich znaczenie dla rozwoju spostrzegawczości wychowanków oraz możliwości bezpośredniego poznania środowiska przyrodniczego. Także współtwórcy Komisji Edukacji Narodowej S. Staszic i J.U. Niemcewicz byli orędownikami i propagatorami bezpośredniego poznawania kraju i doceniali edukacyjną rolę wycieczek¹². Niewątpliwe wartości dydaktyczne wycieczek w poznaniu przyrody, wytworów kultury materialnej i środowiska społecznego, szczególnie wśród uczniów klas młodszych, potwierdzają liczne publikacje¹³ oraz przytoczone powyżej badania. Reasumując, znaczenie dydaktyczne wycieczek jest istotne w zakresie poznania zmysłowego, umiejętności dostrzegania konkretnych, wskazanych przez nauczyciela elementów, bogacenia słownictwa uczniów, rozwijania procesów myślowych, takich jak: klasyfikowanie, uogólnianie, analiza i synteza, wzbogacania i utrwalania wiedzy uczniów o otoczeniu. Informacje i spostrzeżenia nabywane w trakcie wycieczek, w połączeniu z wiadomościami już posiadanymi, powodują budowanie w umyśle dziecka trwałej wiedzy wspartej pozytywnymi emocjami, rodzącymi się w trakcie wyjścia poza mury szkoły. Kolejnym atutem jest budzenie ciekawości poznawczej i zainteresowania światem, jakże ważne zarówno w kontekście funkcjonowania szkolnego, jak i rozwoju osobowości.

Działań dydaktycznych nie można oddzielać od wychowania, stąd należałoby także podkreślić istotne znaczenie wychowawcze wycieczek. W ich trakcie, w naturalnych warunkach budują się właściwe relacje pomiędzy członkami grupy klasowej - koleżeństwo, solidarność, wspólnota. Uczniowie uczą się współdziałania, wspólnego pokonywania przeszkód i trudności, odporności na trudy i wzajemnego wspierania się. Integracja grupy klasowej ma ogromne znaczenie wychowawcze, a wyjście z klasy w teren jest świetną do tego okazją. W trakcie wycieczek dzieci mają możliwość w praktyce stosować poznane normy i zasady życia społecznego jak altruizm czy odpowiedzialność za innych.

¹² *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, T. Pilch (red.), Warszawa 2005, s. 513–515.

¹³ Por.: I. Błaszczak, *Znaczenie wycieczek szkolnych w wychowaniu i kształceniu uczniów klas początkowych szkoły podstawowej*, „Zeszyty naukowe, Turystyka i Rekreacja”, Zeszyt nr 13(1), Warszawa 2014, s. 87–88; M. Broniszewska, *Wycieczka szkolna jako forma oddziaływań profilaktycznych*, „Głos Pedagogiczny” 2011, nr 32, s. 28–30; K. Denek, *Krajoznawstwo i turystyka w edukacji wczesnoszkolnej*, „Nauczyciel i Szkoła” 1998, nr 1, s. 14–32; K. Kapciak, *Wycieczka jako forma integracji kształcenia wczesnoszkolnego*, „Życie Szkoły” 2015, nr 9, s. 11–16;

Poznanie zabytków, miejsc pamięci, interesujących obiektów architektonicznych tworzy poczucie wspólnoty kulturowej, utożsamianie się z małą ojczyzną i kształtuje postawy patriotyczne. Obcowanie z przyrodą uwrażliwia na jej piękno i kształtuje postawy szacunku dla jej zasobów. Wycieczki do obiektów kultury budują wrażliwość estetyczną, poczucie piękna i przygotowują przyszłych odbiorców kultury do stałego korzystania z jej zasobów. W edukacji wczesnoszkolnej w trakcie wycieczek, ukazujących przyrodę, ludzi, ich pracę oraz wytwory tej pracy, obok licznych celów dydaktycznych realizowane są także cele wychowawcze. Nauczyciele powinni pamiętać, że najlepiej przeprowadzona lekcja w klasie nie zastąpi uczniowi bezpośredniego kontaktu ze środowiskiem.

dr Sławomira Pusz *jest zatrudniona jako adiunkt dydaktyczny w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Rzeszowskiego.*
